

Magyar Narancs, 2010. május 20.

A hamutartó a helyén van

Fokasz Nikosz

– Hogy bírjátok? - kérdeztem egyetemi kollégaimtól Athénben alig három héttel a megszorító intézkedések rendkívül szigorú – s mint azóta kiderült csak első, bár már abban a formájában is meghökkentően komoly – március elejei csomagja után. Hisz tudod – válaszolták, itt csaknem minden családnak van valamilyen egyéb – nem kis részben a szürke- vagy feketegazdaságból származó – jövedelemforrása. Persze mindannyian szívunk, de ez enyhíti valamennyire a megszorítások hatását.

A család, s tágabban a rokonság mindig is a görögök társas létének és életstratégiájának legfőbb terepe volt. Mint vállalkozás sem mai jelenség. E közösségek legjobb – s nem ritkán export – terméke hagyományosan a rendkívül mobil, szinte mindent elvállaló, s igen rátermett (többnyire férfi) munkaerő. Figyelemre méltó, hogy az 1832-ben létrejött újkori görög állam ahelyett, hogy anyaországgént magához vonzotta volna a határain kívül rekedt nagyszámú görögséget, inkább népességet exportált e görögök által lakott vidékekre. Isztambul (görögül persze mind a mai napig Konstantinápoly), Izmir (Szmirna) és Alexandria görög jellege folyamatosan erősödött ebben az időszakban. Ezen görög migránsok jelentős része rendkívül sikeres vállalkozónak bizonyult, ahogy a huszadik század elején lezajlott tengerentúli migráció résztvevői vagy a hatvanas évek németországi görög vendégmunkásai is. Megjegyezném, hogy nem egyének, hanem rokonságok által átszótt falvak, lokális közösségek alkalmazkodási stratégiáival van dolgunk. E közösségek által kibocsátott migránsok, még a tengerentúli migráció esetében is fenntartották kapcsolataikat az otthon maradottakkal, s hazautalásaikkal nem egyszerűen anyagilag segítették ki őket, de csökkentették e közösségekre nehezedő modernizációs nyomást is.

Visszatérve napjaink Görögországához, ha egy görög jogászprofesszornak ügyvédi irodája, a politológus egyetemi tanárnak pedig közvélemény- és piackutató cége van, abban ma már mi sem találunk semmi meglepőt. Az viszont már a hely szellemével függ össze, hogy a fenti professzorok családjai nagy valószínűséggel panziót is működtetnek valamelyik Égei-tengeri szigeten. Az ilyen típusú többlaki és rendkívül rugalmas családi életstratégiák kiterjedtségét világosan mutatja, hogy az a görög állami alkalmazott, aki az állami tulajdonú villamos művek valamelyik vidéki részlegének egyszerű villanyszerelőjeként dolgozik családjá zöldség és gyümölcs szükségletét maga termeszti meg, szobákat ad ki a turistáknak, miközben a települést behálózó rokonai segítségével egy kis tengerparti büfét is működtet, amelyben olcsó munkaerőként persze be nem jelentett albánokat alkalmaz. Kisvárosi családi stratégiák részeként az állami iskolarendszer középiskolai tanára esti előkészítő magániskoláknak a teljes tantervet lefedő kiterjedt rendszerében tanítja meg azt a tananyagot, amit kollégái elmulasztottak megtenni a rendes oktatásban, s lehet, hogy még egy kis narancs- vagy olajfaültetvény bevételeivel egészíti ki a család jövedelemét. Figyelemre méltó, hogy az egykorvolt magyarországi szocializmus második gazdaságához hasonlóan ezek a megoldások egyáltalán nem a társadalom marginális elesett rétegeit jellemzik. Inkább a középosztályba való felemelkedés, és a lecsúszás elkerülésének sikeres módozataiként működnek.

S itt valódi sikerről beszélhetünk, hiszen az egykori szegény, agrárországból alig néhány generáció leforgása alatt modern fogyasztói, szolgáltató társadalom lett. A nyolcvanas éves elején Görögországban még csak egyféle sört, s talán ha kétféle kávé árultak. Ma nincs az a rigolyás turista, aki különleges kívánságaival meg tudná lepni egy átlagos görög kávézó

felszolgálóit. Ezzel együtt a görögök életstílusa, és életmódja is alapvetően megváltozott, közösségi létüket meghatározó magatartáskultúrájuk azonban alig. Ez utóbbi oka, hogy a fenti stratégiák bázisul a családi és rokoni kapcsolatok szolgáltak. A modern nagyvárosi élet persze szükségképpen a társadalmi kapcsolatok elszemélytelenedésének irányába hatott, de az athéni négymilliós agglomerációt még most is megszámlálhatatlan szomszédság kisvárosi hangulatot idéző intenzív kommunikációs hálózata szövi át. A görögök társas életét a személyes elkötelezettségek, döntően rokonsági kapcsolatokra épülő rendszere határozza meg. Figyelemre méltó, hogy azok a görögök, akik szinte semmilyen szabályt nem vesznek komolyan a tömegközlekedési eszközökön egészen a legutóbbi időkig szinte egyáltalán nem blicceltek. – Csak nem fogok kétszáz drachmáért mások előtt szégyenezni! – mondták, világosan mutatva a személyközi kapcsolatokra épülő, s mások figyelő tekintetét feltételező hagyományos „szégyenkultúra” továbbélését.

Csupán személyközi kapcsolatokra azonban nem lehet nagy szervezetek működését alapozni. A görögök önképét meghatározó legalapvetőbb sztereotípiák egyikre, hogy ők nem jó szervezők. A több évtizeden keresztül lebukás nélkül működő November 17-e nevű terrorszervezet esetében az átlagemberek körében komolyan felmerült, hogy tagjai, még inkább vezetői nem lehetnek görögök, mert „mi nem vagyunk ilyen jó szervezők”. A szervezet tagjai azóta lebuhtak, kiderült, hogy görögök így a magyarázatot inkább az állam és bűnüldöző szerveinek alkalmatlanságában kell keresnünk.

S ezzel el is jutottunk a görög közösségi lét legneuralgikusabb pontjához az állam működésének kérdéséhez. Már a felületes megfigyelőnek is az a benyomása támad, minthogyha csak amolyan alkalmanként működő, s igen rosszul szervezett kampányállamról lenne szó. A politikai terrorizmus felszámolására, s ehhez a külföldi terrorizmusellenes szolgálatok igénybevételére is csak azért került sor, mert közelgett az athéni olimpia. Azóta azonban normál működése részeként a görög állam nemhogy nem akadályozta meg, de azzal, hogy egy rendőr másfél éve lelőtt egy tizenöt éves középiskolást maga is tevőlegesen hozzájárult újraéledéséhez.

Ebben az esetben azonban nem csupán arról van szó, hogy a nagy szervezetből felépülő államapparátus működtetése szintén nem megy a személyközi szinten működő görögöknek. Sokkal inkább az államhoz fűződő sajátos viszonyról van dolgunk, azzal ahogy az üzleti profitmaximáló családi stratégiákat mindig is kiegészítette egy az államhoz kapcsolódó járadékvadász mentalitás. Görögországban ugyanis az állam és társadalom, vagy pontosabban a magán és közszféra teljes szétválasztására sosem került sor. Az államtól elnyerhető járadékjellegű jövedelmekhez pedig csak a politikai klientúra történetileg változó, de mindig jelenlévő kiterjedt mechanizmusai révén lehet hozzáférni.

A gyökerek az egykori oszmán közigazgatás azon jellegzetességéhez nyúlhat vissza, mely szerint ez az igazgatás az alattvalókkal sosem, mint egyénekként csak, mint csoportokkal érintkezett. Ennek következtében egyes görög helyi előljáró családok közvetítő szerepet tölthettek be az oszmán igazgatás és a görög etnikum között. E családok hatalmának forrása az oszmán igazgatásban való részvételük volt, amit saját pozíciójuk javítása mellett a helyi lakosság sokoldalú patronálására használtak fel. Legitimitásuk forrása pedig az ennek következtében élvezett helyi elismertségük volt. Legitimációjukat megerősítették a görög szabadságharcban való részvételükkel, hatalmuk eredeti forrása azonban az oszmán hódoltság végeztével megszűnt. Az újkori görög állam megalakulását követően ezek az eredetileg csak helyi befolyással rendelkező politikusok elérték a férfiakra kiterjedő általános választójog rendkívül korai bevezetését, azaz lényegében korábbi patronáltjaik, klienseik eleve adott szavazatát használták fel arra, hogy a parlamentbe bejutva, az országos politika alakulásába is beleszólhassanak. Ezzel kialakult a többpárti parlamentarizmussal összekapcsolt görögországi politikai paternalizmus első formája. Ez a forma azóta sem tűnt el, vidéken még most is erős, de fokozatosan hátrébe szorult átadva a helyet a családok helyett inkább a pártokra alapozott

klientúra kapcsolatoknak. Ezekben a szavazatért cserébe kapott jószágok és szolgáltatások döntően már nem egy családnak szánt privát javak, hanem inkább valamely csoportot megcélzó jószágok. Számos politikus család persze megoldotta, hogy már csak a nevük miatt is könnyebben férjenek hozzá a klientúra mechanizmusok működtetéséhez szükséges állami erőforrásokhoz. A második világháború óta a legsikeresebben ezen a téren kétségtelenül a Papandreu és Karamanlisz család bizonyult.

A görög miniszterelnököt ugyanis nem csak ma, de már 1945-ben is Papandreunak hívták. 1955-ben Karamanlisz lett a kormány feje, aki azok után, hogy 1965-ben megint csak örök vetélytársának Papandreunak volt kénytelen átengedni a kormányfői pozíciót, 1975-ben egy hétéves katonai diktatúra bukása után már nemzeti hősként térhetett vissza a hatalomba. 1985-ben azonban megint csak egy Papandreut láthatunk a végrehajtó hatalom élén, hogy 1995-ben ugyancsak ő legyen a kormány feje. A legutóbbi egymást követő három választáson pedig – 2004-ben, 2007-ben és 2009-ben – szintén egy Karamanlisz és egy Papandreu gyürkőzött egymással a kormányzati hataloméért. Ma úgy tűnik, hogy a 2009. október 4-i parlamenti választást nagy fölénnyel megnyerő legfiatalabb Papandreura – az 1945-ös miniszterelnök unokájára, s az 1985-ös kormányfő fiára – hárul az a feladat, hogy – legalább részlegesen – felszámolja a politikai klientúrának a politikus családok kisebb-nagyobb klánjaira támaszkodó azon rendszerét, amelynek tulajdonképpen személyes politikai karrierjét is köszönhette.

Nem sok reményt fűzök a sikerhez. Az egyéni szinten rendkívül sikeres görögök ugyanis biztonságérősítő tényként kezelik, ha a család legalább egy tagja a közszférában nyert alkalmazást, és húz az államtól teljesítményhez nem kötött garantált járadékjellegű jövedelmet. A görögök meghatározó része mindig is ezt várta el az államtól, s az ehhez való hozzáférés biztosítását a politikusoktól. Emiatt a görög államapparátus szükségképpen rendkívül felduzzasztott és alacsony határfokú. Még ez utóbbi is megegyezik a görögök egyéni érdekeivel, hiszen kis családi vállalkozásaik vígan eleveckélnék az állami szolgáltatások nemtörődömségből keletkező réseiben. Az athéni központi rendőrség hétemeletes épületében például sehol sem lehet okmánybélyeget találni. Az értetlenkedő érdeklődőnek azonban készséggel elmondják, hogy a szemközti zöldségesnél kapható.

A politika az államtól húzott járadékhoz való hozzájutás eszköze, az egyetemi diploma pedig nem egyéb, mint az erre feljogosító igazolás. Ez magyarázza, hogy az egyetemekre való bekerülésért óriási harc folyik, s aki nem jut be az külföldön próbál szerencsét, majd a bejutók egyszer s mindenkorra letudottnak gondolják az egyetem iránti kötelezettségüket. Az ingyenes állami felsőoktatásban való részvételt megkérdőjelezhetetlen demokratikus vívmánynak gondolják, miközben senki sem akad fenn azon, hogy az óvodától a gimnáziumokig mindenütt lehetséges magániskolákat működtetni. 2007-ben az egyetemisták és tanáraik mintegy három hónapra elfoglalták és megbénították az egyetemeket csak azért, hogy meghátrálásra kényszerítették a magánegyetemek engedélyezését tervező kormányt. Az ilyen típusú reformoknak mindig nagy politikai ára van. Jellemző, hogy bár pártja győzött a következő választásokon a törvénytervezetet jegyző miniszter be sem jutott a parlamentbe.

Most nagy a baj. Igazi kampány van. Az adócsalás elleni küzdelem jegyében a parlament éppen törvénytervezetet tárgyal arról, hogy azokat a politikusokat, akik közvetve vagy közvetlenül off shore cégekben érdekeltek vagy onelkobzással büntethetik. Az adóhatóság pedig éppen a napokban hozta nyilvánosságra, hogy egy belvárosi elitnegyedben rendelő orvos éveken keresztül évi(!) 300 eurós jövedelmet vallott de, miközben az átlagos havi közalkalmazotti bér 1100 euró körül mozog. A legfigyelemreméltóbb, hogy ez eddig az adóhatóságban sem szúrt szemet senkinek. A kampány még eltart egy darabig. Hogy ebből lesz-e újfajta működés, az most még nem tudható. Ehhez az kellene, hogy a személyes viszonyosságok és elkötelezettségek évszázados, és egyéni szinten igen jól működő rendszerét

felváltta a belsővé tett univerzális közösségi normák iránti bizalom és persze engedelmség. Amíg ez be nem következik, addig a potyautas jellegű egyéni stratégiákkal kapcsolatos erkölcsi fenntartások ostobaságnak, a törvények pedig továbbra legyőzendő akadállynak minősülnek majd. Görögországban már két éve tilos az éttermekben, s a kávézóknak dohányozni. A hamutartók azonban, még csaknem mindenütt kint vannak. A görögök, ha a konjunktúra úgy hozza, lehetnek megint nagyon sikeresek egyéni életükben, de e változás nélkül közösségi céljaik elérése továbbra is ábránd marad.